

Роман ГОЛИК

СЛЪЗИ Й КОСТІ: ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА У ТЕКСТАХ ТА УЯВЛЕННЯХ ГАЛИЦЬКИХ СЕЛЯН

Досліджуються окремі аспекти фольклорного зображення Першої світової війни, її рецепція в історичній свідомості галицьких селян. Автор аналізує пісні т. зв. «талергофського циклу» в порівнянні з іншими народними текстами, присвяченими воєнним подіям.

Ключові слова: Галичина, історія, Талергоф, фольклор, Перша світова війна, селяни, ментальність, уявлення.

© Р. ГОЛИК, 2014

Перша світова війна стала одним з тих фундаментальних історичних вододілів, що визначили історію Галичини у ХХ ст. Вона спричинила зміну її етнополітичної приналежності, економічного статусу та суспільного устрою. Глобальні зміни торкнулися також селянського соціуму краю, якому війна завдала значної шкоди. Проблема галицького селянства та його уявлень про Велику війну уже була предметом дослідницької уваги. Тут слід згадати як давніші публікації, так і недавні роботи Андрія Зяярнюка про феномени тогочасного селянського листування та літератури [11; 12]. Проте, якщо проблематика стрілецького фольклору стала предметом аналітичних студій та збирацької діяльності (зокрема, в монографії та антології Оксани Кузьменко [4; 6]), то питання селянського погляду на війну все ще малодосліджене. Наша стаття — спроба проаналізувати селянські уявлення про Першу світову війну через призму т. зв. «талергофських» співанок 1915 р., які свого часу скопіював з рукописного пісенника турківського селянина Івана (Іоана) Саварина/ Саварана (?)¹ визначний український історик Ярослав Ісаєвич². Це — збірка напівфольклорних — напівлітературних текстів, які автор чи збирач подав як сім пісень. Наша мета — не лише текстуальний аналіз цієї невеликої збірки, але й дослідження ширшого культурного та фольклорного контексту, зокрема, інших народних пісень про війну.

Виникнення більшості вміщених у співанику пісень було пов'язано з австрійським концентраційним табором Талергоф. Разом із Терезином та кількома іншими «лагерами» («ляграми») у роки Великої (Першої світової) війни він став місцем ув'язнення багатьох галичан, яких з 1914 р. звинувачували у москвофільстві, державній зраді та шпигунстві на користь Росії. Проте сюди потра-

¹ Людини з таким іменем списки талергофців не зафіксували. В них фігурував, натомість, Климентій Іванович Саварин 1870 р. н. з Турки, арештований у 1914 р., якому в 1916 р. вирішили продовжити інтернування, а далі відправили на фронт.

² Текст скопійовано у звичайний лінійований зошит із зазначенням первісної нумерації сторінок та коротким описом оригіналу: «книжечка формату 15 аркушів, 16-тий вирвано, картонні нерівноврізані обкладинки.папір лінований олівцем, олівцем ж написано всі VII пісень. Пісні I—II написані простим олівцем, чисто фонетичним по лінійках, пісні III—VII — іншою рукою й хімічним олівцем (без лінійок), правопис засмічений етимологією».

пили не тільки справжні адепти москвофільського руху та Російської імперії, але й ті, на кого безпідставно донесли як на підозрілих осіб через руське (українське) походження. Під час масових арештів частину звинувачених, в тому числі звичайних селян, було страчено, а частину інтерновано в табори. В'язнем Талергофу став, ймовірно, й автор чи укладач збірника — селянин «з повіту Турчанського». Саме тут, напевно, й утворилася його збірка. Сьогодні важко визначити, чи зазначений наприкінці збірника його укладач був водночас і автором усіх вміщених там текстів, тільки їх частини, чи просто фіксатором чужої творчості взагалі. (В оригіналі було помітно кілька різних почерків). Однак в багатьох із вміщених тут творів простежується виразний автобіографізм. З іншого боку, певні риси частини текстів та самого збірника вказують, що їх автор контактував з москвофільським середовищем. Зокрема, після пісень з Талергофу у оригіналі рукопису хтось вмістив гімн русофілів «Пора, пора, за Русь святую». Популярний серед них концепт «Святої Русі» був також ідеологічним обрамленням й даної збірки. Про це свідчила, принаймні, її патетична кінцівка, що дисонувала зі загальним песимістичним тоном співаника: «Пам'ятайте добрі люде: / Славна Русь була і буде». Такі згадки про сакральну Русь були характерними для прихильників «панрусської» ідеї³. Зрештою, саме москвофіли згодом використовували образ Талергофу як приклад «русской Голгофы» — власних страждань за «народну» ідею⁴. Зрештою, слід мати на увазі, що перед Першою світовою війною читальні імені Михайла Качковського та інші москвофільські організації

³ Цікаво, що цей мотив простежувався і в одному з варіантів закінчення лояльної до Австрії пісні про замах на цесареву Єлизавету (Сісі), що (разом з кометою), який в народній (чи квазінародній) версії передвіщав світову війну: «З тої пори велик туск став / Гине Русь святая / А на небі ся зявила / Мйотла вогневая / Кажуть люди, же вість чують / Війну, голод, труди / І же юж на святій Руси та й добра не буде».

⁴ Помітними у текстах збірника є й нарікання на «кагаль» / «жидів» — галицьких євреїв, яких москвофіли звинувачували у доносах та переслідуваннях: «... А жидов в гурму ся збігає / Та у той невинний нарід Камінію кидає» (Піснь 3). Щоправда, такі звинувачення висували й звичайні українські селяни, які не мали нічого спільного з москвофільством, але були за нього переслідувані.

вели активну діяльність серед галицьких селян, розповсюджуючи серед них свої погляди. Водночас, пропагуючи російську мову, літературу та імперську ідеологію, москвофіли підтримували використання місцевого діалекту («народної мови») та усно-народної творчості (з одного боку, для того, щоб їх зрозумів «простий народ», з іншого — через те, що розглядали говір і фольклор як загальноросійську/общерусскую культурну спадщину). Тому, наприклад, пісенний репертуар талергофців був дуже неоднорідним: російські романси суміщалися у ньому з лемківськими, бойківськими та гуцульськими народними піснями й казками⁵. Під цим впливом у частини галицьких селян формувалася неоднорідна (з нинішнього погляду) етнокультурна свідомість: вони присвоювали собі ідеологеми москвофільської пропаганди, але залишалися у сфері українських народних звичаїв та обрядів, говорів і фольклору. Це частково пояснює певну специфіку та сфокусованість співаника на окремих темах. Насправді вміщені в рукописі пісні формували не образ Талергофського табору як місця русофільського мучеництва, а загальну картину Великої війни й страждань звичайного українського селянина в ній. Отож, вони були не лише продуктом певної ідеології, а й зразком української народної творчості початку ХХ ст. І саме цей аспект має для нас першочергове значення.

Дійсно, талергофські співанки відображали народне сприймання початку війни. Більшість безіменних авторів цього часу розпочинали свої пісенні розповіді про війну досить подібно: її оголошення, мобілізація та похід на фронт. Різниця полягала лише в деталях, як-от трактування хронології подій чи пов'язаних з ними персоналій. Одні творці народних пісень, наприклад, говорили про початок війни, лише констатуючи сам факт («в штирнайцятім року... Сербія із Австрійов войну розпочала» [7, с. 177]). Інші вказували її причину — вбивство спадкоємця трону, проте з різ-

⁵ За свідченням мемуаристів, в'язні співали дуже різних пісень: від «Укажи мне такую обитель», «Не осенний мелкий дождичек», до українських авторських («В Перемишлі на Підзамчу») та народних пісень («Кедь ми прийшла карта», «Ой верше, мій верше», «Дубе, дубе, що с тя буде», «По горам ходила», «Ой копав я криниченьку», «А я вчера орав», «Як я пойду на маляр», «Стелися, стелися, зелений барвінку») [5, с. 125].

ним ступенем деталізації: «Прийшла вістка невелеса з міста Сераїва, // Згинула з рук анархіста цісарська дитина» [7, с. 199]; «У неділю пополудни вістка наступила, / що Сербія Фердинанда нашого убила, // Наступили сумні вісті в цілій Галичині, / що погигло дві особи в цісарській родині» [7, с. 179]. Проте у багатьох фольклорних текстах війну пов'язували, передовсім, з суботньою мобілізацією на початку «семого місяця» — липня: «а в суботу пополудни вістка наступила, / цілий нарід в Галичині слезами обмила» [7, с. 178]; «в суботу вночі» цісар «кличе усіх на війну» [7, с. 177] тощо. Рішення розпочати війну пояснювали волею цісаря: «Задзвонили у всі дзвони у суботу вночі: «Ідіт, жовняре, на войну, бо так цісар хоче» [7, с. 178] тощо. Частина співців зображала також і міжнародний вимір конфлікту, згадуючи, крім оголошення війни Сербії, також й втручання Росії: «Як почали австріяки з Сербійов ся бити, / а московський цар Никола іде боронити» [7, с. 179]. Окремі з них демонстрували ерудицію, згадуючи участь у війні також Німеччини на боці Австрії, Франції на боці Росії та інших держав, і навіть застосовуючи газетну статистику 1914 р.: «А Франція москалеві стала помагати / Проти німця досить держав стала підмовляти/ Ци ви чули, добрі люди, ци ви цисте знали, / На Австрію і на німця десять держав стало?» [7, с. 200]. Зрештою, більшість описувала селянське сприймання війни як загальне пригнічення: «Розійшлася вість сумненька сумними лавами, бо ставали вірні сини густими рядами» [7, с. 179].

На цьому тлі автор талергофських співанок був, з одного боку, типовим, а з іншого — оригінальним. Так, у його тексті війна відразу була трагічною подією глобального, загальноєвропейського масштабу. Водночас у співанику вона асоціювалася з тою ж таки фатальною літньою суботою: «Ой вибухла та война нещасна / Що цілую Європу потрясла / А в суботу в хорошу погоду / Прийшов розказ, в вимарш до походу» (Піснь 1⁶). Ця пісня, як і решту текстів співаника, відбігала від народного канону, проте мала з ним багато спільного. Так, у фольклорному (чи напівфольклорному)

⁶ Так в рукопису. Укладач, очевидно, свідомо використовував слово «піснь», а не пісня для визначення її класифікації текстів у своєму пісеннику.

шаблоні оповіді про війну часто попереджував вступ, що мав, здебільшого, риторично-орнаментальну або символіко-алегоричну функцію: «Закувала зозулечка в зеленому току, / Ци ви чули, люди добрі, в штирнайцятім року...» [7, с. 177]. «А в неділеньку раненько сонце си мінило, / Приснив си ми сон чудесний, стало ж ми е мило» [7, с. 82]. В інших співанках — хроніках цього вступу не було, і оповідач відразу переходив до «історичної» частини розповіді, ширших узагальнень чи опису конкретної ситуації: «Рік девятьсот чотирнайцять був дуже тяженький, / Бо розлилось много криви і слізок дрібненьких» [7, с. 183]. «У неділю ранесенько сумно дзвони грають / Плачут жінки, чоловіків з села виправляють» тощо. Пісні з талергофського співаника побудовані за схожою моделлю. Водночас принаймні одна з співанок на початку також містила згадку про «європейський» характер війни. «А в році штирнацятім, як жнива настали, / Всі монархи європейські войну розпочали». Це свідчило як про намагання інтелігенції інкорпорувати книжний термін «європейський» серед галицьких селян поч. ХХ ст., так і про взаємодію елітарної й народної культури в їхньому середовищі. Саме впливом книжних образів та шаблонів можна пояснити трактування війни у піснях з Талергофу.

Так, в іншій співанці з талергофського співаника вказувалася також генеалогія війни в Галичині — збройне протистояння Австро-Угорщини («цісаря») та Російської імперії («руса»): «Чотирнайцятото року тисяч девятьсот / Скликав цісар військо на войну з русом» (Піснь 2). Водночас поведінку тих, кого мобілізували, талергофський пісенник описував як вимушене виконання сумного обов'язку: «Ой працювали, кланялись, плакали, / Шапочками в гору піднимали. / Пращалися, бо так має бути, / Дай їм, боже щасливо вернути» (Піснь 1). Тут — як і в інших воєнних піснях, з'являвся мотив розлуки ліричного героя (Василя) з жінкою й малим сином, та діалогу між ними. Так само, як інші персонажі з народних пісень про Велику війну, селянин з пісні передбачав свою лиху долю: «Будь здоровий, мій маленький сину, / Чи я верну, чи на війні згину» (Піснь 1). Зрештою, пісенний жовнір справді гине під час перемишльських боїв: «А в п'ятницю сумні вісті прийшли: / Згинув Василь в місті Перемиш-

ли/. Згинув Василь від козацької піки, / Вже не верне додому навіки» (Піснь 1).

На цьому тлі у піснях виникав похмурий образ війни. Вона вбиває або калічить людей, нищить сім'ї, робить жінок вдовами, а дітей — сиротами, закидає людей на чужину тощо: «Тота війна, що то наробила / Не одного рідню розлучила Наробила вдів, сиріт без ліку. / Не одному віка відобрала, / Не одного в далек світ загнала». Сюжети, де діти стають «сиротятами», жінки-вдовицями, які оплакують своїх чоловіків й батьків, були частими у піснях про Першу світову війну («У неділю пополудні вістка наступила», «Плаче мати коло стола така молоденька» тощо). Їх доповнював мотив постійного очікування голови сімейства з фронту, бажання побачити його живим або отримати вістку від нього («Повій вітре буйнесенький з зеленого гаю», «Там, де ясне сонце сходить, де пташка співає»). Оптимістичною протиположністю до цих трагічних мотивів був образ несподіваного повернення жовніра, який розповідає про фронтові страхоття («Закувала зозулечка в зеленому току»). Такі тексти відображали реальні мрії й сподівання селян.

Натомість у талергофському пісеннику їх доповнювала інша моторошна ситуація: жовнір приходить з фронту живим, а його родину та майно в тилу чекає загибель. У цьому контексті співаник пропонував реалістичні й водночас символічні образи зруйнованої оселі, знищеної родини та жовтих квітів, що сигналізували про смерть близьких, сльози і смуток вояка, який без дітей також ставав самотнім «сиротою»: «А хто верне, то ревню заплаче, / Як він своє обісте зобачит. / Із всього пеци зісталися, / А родина кудись розійшлася. / Питаються, где сут діти мили, / Люди кажут, що давно в могилі / На могилах розтут жовті квіти, / Я на старість сирота навіки» (Піснь 1). Зрештою, ця пісня закінчувалася характерним релігійним мотивом — трактуванням війни як Божої карі за гріхи, яку можна відвернути лише покаанням: «Пам'ятайте тоту войну, люде, / Покайтеся, бо ще гірша буде».

Проте головним об'єктом зображення у співаніку був саме Талергоф. У тексті пісень він поставив одним з трагічних наслідків війни, поруч з смертю на фронті: «Заплакали сестри, батько затужив, / Бо его синонька ворог убив / Другого

синонька взяли в неволю, / До Грац Талергофу в цельта на полю» (Піснь 2). Вже сам факт, що його інтерновано «в 150 миль далеко від рідні, від хати», викликав в селянина відчуття нереальності навколишніх подій: «Чи то мені так здається, / Чи то сон приснився, / Що я так в далекім краю / Під лісом впинився» (Піснь 4). Тому він кілька разів звертався до опису свого арешту, наводячи щораз нові деталі. Спочатку в пісні було виведено узагальнений образ головного персонажа — заляканого й розгубленого селянина, якого зненацька ув'язнюють: «А бідний хлоп нич не знає, / За що так карають (...) / А жовніри з обох сторон / Багнет ауф тримають» (Піснь 3). Винуватців цього арешту автор розглядав крізь призму стійких етнічних стереотипів, поширених у тогочасному селянському середовищі: «На кого лише жиди / Пальцем показали / Того зараз чоловіка / До арешту брали» (Піснь 4)⁷. В іншій пісні описано й сам арешт автора. На відміну від своїх братів, головний герой не йде «войну воювати», а залишається пильнувати хату («родині захід дати»). Селянин мирно стоїть посеред подвір'я, коли його несподівано арештовує жандарм і в'яже, «як собаку». Автор співанки навіть намагався відтворити монологи представників закону, якими вони супроводжували арешт. Усі, починаючи від жандарма, лише лають селянина та дають йому категоричні накази: «Ходи, каже, чоловіче / Бо тя там староста кличе. / Попращайся з родиню, / А сам вже **ходи зо мнов**⁸ ... **Привели мня до старости / А він кричить дурню, осле**» (Піснь 7). Зрештою, селянина називають шпигуном й везуть у невідоме: «А я бідний з жалю млію, // Беруть мене **на колію**. // Везуть мене, де — не знаю, // Чи до пекла, **чи до раю**». В Талергофі руський селянин стає ще більш безпомічним та безсловесним, потрапляючи в зовсім інше мовно-культурне середовище. Його долю тут вирішують інші: «В Талергоф мене провадять, / І якусь там **раду радять** //

⁷ Поширеність таких уявлень фіксували, між іншим, й воєнні новели Марка Черемшини, де, власне, євреї виступали серед ініціаторів селянських арештів з боку австрійської та російської армій.

⁸ Підкреслення — з рукопису. Укладач талергофського співаніка спеціально підкреслював ті частини тексту, які, на його думку, несли головний логічний наголос та були ключовими для пісенної ритмомелодики.

Тільки оден німець белькнув: / «Марш там просто аж до цельту» (Піснь 7).

Далі у текстах пісень з'являлася жахлива картина таборів, де арештованим загрожує важке фізичне покарання й навіть смерть: «В Грацу Таляргофі накази острі / Навіт і до гробу провадять, до кости / В Грацу Таляргофі остро карають / Руки, ноги в'яжуть і на стовп вішають» (Піснь 2). Талергоф, куди привозять звинуваченого, видається йому безнадійно чужим середовищем: «В Таляргофі самі німці, а я бідний в поневірці». Табори у пісеннику Саварана описані як ряди бараків, де тримають «галицьких бідаків», людською гідністю яких охорона нехтує: «А довкола тих бідаків обведено дротом. / Німці з нами ся обходять, / Якби з яким скотом» (Піснь 4). Автор особливо підкреслював обмеженість життєвого простору, на якому вимушено примістилося багато людей (галицьких бідних): «Стисли в купу як оселедці / Не могли відпочити / Та в ночі руки і ноги / Не мож протягнути» (Піснь 7). Причиною нарікань автора пісень була й первісна відсутність найнеобхіднішого, передусім взуття та одягу. Навіть наявність цілком буденних речей видавалася в'язням добрим знаком: «Лучшої долі троха люде / Тепер ся дождали / Черевики та й білизну / Потрохи дістали» (Піснь 6).

Талергофські пісні показували не лише загальний — доволі депресивний — пейзаж «лягеру» («Бо ту сумно, нич не видно, / Лиш альпійські гори, / А народу всюди видно, / Як піску у морі»), але і його соціально строкате обличчя, сприйняте навіть крізь призму селянського гумору: «Єсть ту ксьондзів щос до 300, / Суддів, адвокатів, / А мужиків 9 тисяч / Галицьких бідаків. / Суть ту люди від форшпанів, / служби, колійові, / Троха дурні і розумні / Хворі і здорові» (Піснь 5). З цієї спільноти автор виділяв священників. З погляду селян, вони особливо страждали, зазнаючи того самого приниження, що й прості талергофці, виконуючи незвичну для себе фізичну роботу тощо: «Також наші священники / Враз з нами бідили. / Плювали їм межі очі, / До праці гонили. / Сумно було нам на тоє / Нам ся приглядати, / Як мусіли наші отці / Гори замітати...» (Піснь 7). Водночас основними жертвами війни, й Талергофу зокрема, автор пісень вважав «руських людей» — вихідців з його власного соціального середови-

ща: «А в той війні руської прускої / Потерпіли люде рускі. / Потерпіли пани й попи, // А найбільше **руські хлопці**» (Піснь 7). Проте, переконувач автор, усі навколо страждають від одних й тих самих проблем: голоду, холоду та антисанітарних умов. Звідси — тема щоденного заняття в'язнів — «боротьби з вошами», описана теж з певною долею чорного гумору: «Із початку тоті люди / З голоду бідили. / Із порохів та із нужди / Вуши їх присіли. // Скоро рано по сніданю / Нема що робити / Тільки помоляться богу — / «Ідїть вуші бити» (Піснь 5). Тема антисанітарії була пекучою для в'язнів австрійських таборів, й це відобразилося на їхній усній творчості. Так, один з мемуаристів-москвофілів згадував, як у Терезині хлопець, котрого він назвав «Мішею», для підняття духу також співав гумористичну пісню про воші. Проте її автор, наслідуючи ритміку й риторику українських народних пісень, саркастично звертався до самого імператора, щоб той мобілізував вошей і сформував з них непереможну армію та безплатну робочу силу. При цьому в тексті були добре помітні й політичні симпатії того середовища, якому адресували пісню, — зокрема, нелюбов до українських формацій в австрійській армії: «Ой цїсарє, цїсароньку, / Панє наш хороший! / Ой випиши в Терезині ти бранку на воші! / В Терезині набереш / Ти їх мільони / / Нащо тобі січевики, / Якїсь легїони? / ... Ними заореш, засїєш / Ти свою державу, / Они тобі принесуть / Велику славу!» [8, с. 130]. Отож, це був своєрідний пісенний памфлет, зразок антистрілецької ідеології. У Саварана/Саварина таких політико-полемічних випадів не було. Його турбували цілком приземлені, людські проблеми. Наприклад, селянина вражало, що люди поруч мусіли жити в антисанітарії та доглядати за худобою навіть в найбільшій релігійній святі. Співаник спеціально згадував «Рождество межі свиней» (Піснь 6). Життя поруч з тваринами у сакральний час було приниженням навіть для звичного до багатьох незручностей сільського господаря. Водночас кожне свято в неволі було для селянина приводом до ностальгії за рідним домом: «В Таляргофі по Михайлі // Впав сніжок маленький. // Коли домів звідси вернем, // Світку наш гіркенський?» (Піснь 5). Туга за рідним краєм пронизувала увесь талергофський пі-

сенник. Наприкінці селянин з боєм зізнався, що не може забути рідних та боїться за їхнє життя та завжди про це думає («чи єсть мама, чи єсть тато, чи спалили мою хату»). У березні 1915 р., коли він укладав свою збірку, Саварана, як і його спів'язнів, турбувала невизначеність майбутнього. Він мріяв про те, щоб якнайшвидше покинути Талергоф й потішав себе швидким звільненням, але водночас сумнівався у цьому: «Зносить нарід тяжкі муки, / Та не знає доки. / Та вже людем при минажи / Повбивали боки» (Піснь 6). «Скажіт мені, добрі люде, / Коли тому кінець буде? / Люди кажуть, що в неділю / Мають в бога **на надію**. / А в неділю пополудні. / Другі кажуть, **що аж в грудні**» (Піснь 7). Проте він сподівався на краще і навіть вважав своїм обов'язком вийти на волю співцем табірною життя: *Дай же боже повернути / Всю країну **оглянути** / Буду людем голосити, / Як в неволи тяжко **жити***» (Піснь 7).

Отож, у багатьох аспектах талергофські співанки не були схожі на вірші, мемуари й щоденники інших в'язнів Талергофу, які також детально описували важкі умови перебування в таборі, настрої людей тощо. Однак ці твори репрезентували, здебільшого, міщанське та інтелігентське середовище. Крім того, багато текстів про австрійські концтабори були написані з москвофільських позицій та російською мовою [1; 2; 3; 5]. Україномовних споминів про ці події було відносно мало [9]. Натомість співаник Івана Саварина/Саварана був укладений українською (народною) мовою та втілював селянське бачення того, що відбувалося. Тому вірші-пісні співаника мали риси, близькі до «класичних» народних пісенних оповідей про війну. Вони будувалися, здебільшого, за певною схемою, з використанням подібних сюжетних схем. Ці елементи видно у вступній пісні про війну з талергофського співаника: діалоги між мобілізованими, які йдуть боронити край, їхніми жінкам та дітьми, котрі передчувають їхню смерть; згадки про загибель селян на фронті, про сиріт та вдів, які їх виглядають; про воєнних інвалідів тощо.

Проте, на відміну від специфічних «талергофських» співанок, інші народні воєнні пісні мали ширший тематичний та образний діапазон. Переводсьім, це стосувалося зображення боїв на фронті, яких, зі зрозумілих причин, у співаніку з Та-

лергофу майже не згадано: тут вони були зовнішньою реальністю. Натомість інші народні пісні описували перебування у вирі світової війни, зокрема, через метафору кривавої їжі й пиття, тобто як страждання поранених: «Кобис знала, моя жінко, як я йшов снідати: / на сніданок дрібні кулі, на обід гранати... / Дному руку відорвало, другий двох не має, / третий лежить скалічений, ратунку благає» [7, с. 178]. Окремі тексти лише підсилювали цей образ, створюючи з допомогою «чорного» сарказму та іронії картину жахливого воєнного бенкету: «Та на війні варто жити, не треба журити, / Маєш кулі і шрапнелі, є чим си живити, / Також пити є доволі, що аж си не хоче, / Не в одного з його тіла тепла кров чуркоче» [7, с. 182]. В окремих випадках день на фронті описували, як жахливий бенкет: «А в неділю на сніданє кульочки дрібненькі, / Ой на обід рвали тіло гармати тяженькі» [7, с. 178]. Проте описи самих боїв були доволі рідкісними. Лише інколи народні оповідачі-співці намагалися подавати деталі битви, яку, можливо, самі пережили. В одному з текстів, наприклад, командир (капітан) закликає солдатів помолитися, забути свою родину і йти «до штурми» на ворога, заохочує своїм прикладом, однак гине від «острого шрапнеля». Натомість солдатів оточує страшна дійсність бою: «озвалися полемйоти, начали стріляти, / А потому си обізвали полеві гармати, / Земля Божа задрижала, в небі заgrimіло, / А в солдата старенького серденько зомліло» [7, с. 181]. Описи битв не раз супроводжувалися картинками вражаючого знищення довкола: «Ой стріляли каноніри та й тяжкі гармати, Та й зачали наше військо з землею мішати, / А кров з войска виступає, як вода із моря; // Подивився бідний жовняр — вся земля червона» [7, с. 184]. Деколи в народних співанках-хроніках фігурувала географічна локалізація воєнних подій та їхні історичні обставини. Так, селяни намагалися окреслити свій бойовий шлях та його основні віхи. Наприклад, персонаж однієї з пісень потрапляє спочатку до Сербії, потім до Львова, а згодом до Перемишля, принагідно описуючи ті події, які в його пам'яті пов'язувалися з кожною місцевістю: «Одні ідем до Мішковців, другі до Унгвару, / Треті ідем до Сербії, за біленьку Саву. / Та прийшли ми до Сербії та в колони стали, / Всі сараки-лезервішти

жони полишали. / Відти прийшли і до Львова, там в Львові zostали, / А вояки росіянські весь Львів обостали» [7, с. 194] Автор навіть намагався описати деталі перемишльських боїв: «Відти прийшли до Премишля, у фестунки стали, // А москалі Премишля навколо обстали. / Як зачали фестункові канони спущати, / Та ялися росіяни узад одступати». В чомусь схожий шлях описував й інший пісняр. Лише в окремих піснях («А я ходжу та й думаю в зеленім садочку») згадувалася ширша географія та політична складова війни: галичан посилають воювати у Сербію, за той час москаль (Росія) військо ізбирає, щоб «Сербію від Австрії боронити». У відповідь «німець» (Німеччина) посилає «горді дивізії» і «віддає войну москалеві», якому починає помагати Франція та її союзники. Тому народні тексти оповідали про події і на східному, і на західному фронті світової війни, зокрема про жахи італійської кампанії. Це — образ кривавих боїв, у який галицькі жовніри йдуть на «офензиву» здобувати «італійські шанці», та несуть важкі втрати: «З десять тисяч сотка людей ледви ся лишила». Як наслідок, частину вояків «улягровують» в далекому Римі, в «Сердинії» (Сардинії), Сан-Маріно, частина гине на Мондо-Хомбі тощо [7, с. 201]. Водночас автори пісень намагалися описати австро-російські бої в самій Галичині («в високій Чорногорі... посумніли верхи і долини, а гранати перерили усі полонини»). В цьому контексті згадували й полеглих у Карпатах, і важке життя австрійських полонених у Сибіру. Так, один з хронікарів малював масштабну картину втрат на усіх фронтах («а полегло наших людей на всіх фронтах много»). Результати війни в очах народного співця були негативними. З одного боку, він відзначав розпад світових держав та фіаско їхніх лідерів: «Австрія — небіжка жите скінчила... А в Росії Николая таки розстріляли, а короля австрійського із Відня нагнали» [7, с. 202]. З іншого боку, пісняр описував зубожіння повоєнної Галичини: «Єк нас война зруйнувала, то ми цисе знали, / Бо по войні пару років нічого не жали» [7, с. 203]. (Зрештою, ці висновки могли бути не авторськими й самостійними, а інспірованими ззовні, засвоєними через читання літератури тощо).

За невеликим винятком, рецепція війни в галицькому пісенному фольклорі була песимістич-

ною. У ній бачили переважно кров, страждання, розлуку з рідними, нищення сім'ї й селянського господарства тощо. У піснях про війну домінувала туга за втраченим: «Була хата, хоч старенька, добре-с ми в ній жили, / Прошло військо через село і ту запалили. / Дедя лишив нам корову, і тоту узяли, // Було збіжжя небагато, і то зрабували». Тому, на переконання галицьких селян, навіть сам імператорський двір мав би подумати про закінчення воєнних дій та вернути їхнє життя в мирне русло: «Наш пан цісар задумавси, що має робити, / Треба войну закінчити, військо розпустити. / Най йдут домів газдувати, дітей годувати, / Бо вже весна зближається, треба веснувати». Подібні мотиви простежувалися й у прозових усних споминах жовнірів, які теж рекрутувалися з селянського середовища [10].

Загалом, пісенний фольклор українських галицьких селян (зокрема тих, які служили у «звичайних» частинах австрійського війська) показував війну в трагічнішому й буденнішому світлі, аніж пісенна творчість українських січових стрільців, котрі сприймали трагічні події як шлях до великої мети — визволення України. Проте серед загалу, ймовірно, домінував народний погляд: війна, котру на початках сприймали як недовгий і переможний наступ, що змінить світ на краще, обернулася для галичан довголітньою драмою з чисельними жертвами. Саме тому рефреном багатьох народних пісень був мотив понівеченого війною тіла («там гранати і шрапнелі людське тіло рвали» [7, с. 187]) та костей (про які говорив талергофський автор) — символів смерті, а також сліз — виразів болю від важких втрат і страждань. Разом вони формували образ нещасливої людини, для якої воєнний конфлікт 1914—1918 рр. став трагедією, що зруйнувала життя.

1. Дневникъ о. Иоанна Машака / Талергофскій альманахъ. — Львовъ, 1932. — Вып. 4. — Ч. 2. — С. 1—87.
2. Дневникъ покутянина / Талергофскій альманахъ. — Львовъ, 1930. — Вып. 3. — Ч. 1. — С. 112—117.
3. Дневникъ священника изъ Самборщины / Талергофскій альманахъ. — Львовъ, 1930. — Вып. 3. — Ч. 1. — С. 138—141.
4. Кузьменко О. Стрільцька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність / Оксана Кузьмен-

- ко. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2009.
5. Курило Ф.В. Дневникъ лемка из Талергофа / Ф.В. Курило // Талергофській альманахъ. — Львовъ, 1930. — Вып. 3. — Ч. 1. — С. 22—97, 118—135.
 6. Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005.
 7. Співанки-хроніки. Новини. — К. : Наукова думка, 1972.
 8. Талергофській альманахъ. — Львовъ, 1925. — Вып. 2.
 9. Халак Н. Концтабір Талергоф за неопублікованими спогадами Івана Констанкевича — в'язня 1914—15 рр. / Н. Халак // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич : Коло, 2006. — С. 745—764.
 10. Хобзей Н. У просторах воєнного часу. Про Першу світову війну в записах для «Атласу української мови» / Н. Хобзей // Українська мова в Галичині: історичний вимір. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. — С. 267—310.
 11. Zayarnyuk A. Peasant Activists Reflect on World War I: War Poems by Ukrainian Peasant Soldiers from Habsburg Galicia / Andriy Zayarnyuk // Canadian Slavonic Papers. — 2013. — Vol. 55. — № 1—2. — P. 71—98.
 12. Zayarnyuk A. «The War Is as Usual» : World War I Letters to a Galician Village / Andriy Zayarnyuk // Ab Imperio. — 2010. — Issue 4. — P. 197—224.

Roman Holyk

ON TEARS AND BONE:
WORLD WAR I IN GALICIAN PEASANTS'
TEXTS AND IMAGERY

Some aspects of folklore imagery as for the World War I and its reception by Galician peasants' historical consciousness have been put under study in the article. The author has presented analytical research-work in the songs of the so-called «Thalerhof cycle» in comparison with people's other texts on war events.

Keywords: Galicia, history, Thalerhof, folklore, World War I, peasants, mental notions.

Роман Гольк

СЛЕЗЫ И КОСТИ:
ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА
В ТЕКСТАХ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ
ГАЛИЦКИХ КРЕСТЬЯН

В статье исследованы отдельные аспекты фольклорного изображения Первой мировой войны и восприятие ее событий историческим сознанием галицких крестьян. Автор анализирует песни т. н. талергофского цикла в сравнении с другими народными текстами, посвященными военным событиям.

Ключевые слова: Галиция, история, Талергоф, фольклор, Первая мировая война, крестьяне, ментальность, представления.